

DARIUSZ GÓRECKI

Sytuacja mniejszości litewskiej w Polsce. Stan prawny i jego realizacja

Situation of Lithuanian minority in Poland. Legal status and its implementation

Pod koniec XX w. w wielu państwach, zwłaszcza europejskich, można było zaobserwować wyraźny wzrost zainteresowania polityków problematyką mniejszości narodowych, po części spowodowany wydarzeniami w ówczesnej Jugosławii. Zagadnienia dotyczące ochrony praw mniejszości narodowych regulowane są zarówno w normach prawa międzynarodowego, systemie Rady Europy i prawa Unii Europejskiej, jak i prawa wewnętrznego poszczególnych państw. Aktem o niezmiernie istotnym znaczeniu dla omawianego zagadnienia jest Karta Narodów Zjednoczonych. Karta stała się punktem wyjścia dla dalszych regulacji, czego przykładem jest Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Deklaracja Praw Osób Należących do Narodowych lub Etnicznych, Religijnych i Językowych Mniejszości uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1992 r.

Niezależnie od norm powszechnego prawa międzynarodowego potrzeba ochrony praw mniejszości narodowych na naszym kontynencie doprowadziła do ukształtowania się europejskiego systemu ochrony praw człowieka, na który składają się systemy prawne Rady Europy i Unii Europejskiej. Znalazło to wyraz między innymi w takich aktach, jak: Europejska Konwencja Praw Człowieka, Europejska Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych, Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych oraz w działalności Komitetu Ministrów Rady Europy i Zgromadzenia Plenarnego Rady Europy. Ochrona praw mniejszości narodowych znajduje swe odzwierciedlenie także w systemie prawnym Unii Europejskiej (np. Traktat z Lizbony), zwłaszcza w dość licznych rezolucjach Parlamentu Europejskiego czy dyrektywie 2000/43/WE, wprowadza-

jącej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne.

Problematyka ochrony praw mniejszości narodowych w prawie międzynarodowym, systemie Rady Europy i prawie Unii Europejskiej doczekała się bogatej literatury i nie będzie przedmiotem poniższych rozważań.¹ Natomiast kluczowe znaczenie dla omówienia problemu wskazanego w tytule ma dwustronna umowa, Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Wilnie 26 kwietnia 1994 r.² Oprócz Traktatu oba państwa zawarły wiele innych aktów dwustronnych, m.in. umowę rządową z 17 grudnia 1998 r. o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki.³

Występowanie diaspor narodowych spowodowane jest przesunięciami granic państwowych oraz zjawiskiem emigracji – zarówno politycznej, jak i ekonomicznej. Żyjąca w Polsce mniejszość litewska ma charakter autochtoniczny. Zamieszkuje ona głównie na Suwalszczyźnie, a więc na terenach wchodzących pierwotnie w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po zawarciu Unii Lubelskiej część tych terenów znalazła się w granicach Korony, a część w granicach Księstwa. Później obszar ten w całości znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego, następnie – Królestwa Polskiego i Drugiej Rzeczypospolitej.

Mniejszość litewską cechuje silne poczucie odrębności. Podczas przeprowadzonego w dniach 21 maja–8 czerwca 2002 r. „Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań” narodowość litewską zadeklarowało 5639 obywateli, w tym: w województwie podlaskim – 5097, mazowieckim – 99, warmińsko-mazurskim – 83, pomorskim – 75, zachodniopomorskim – 67, dolnośląskim – 53, śląskim – 48, wielkopolskim – 32, kujawsko-pomorskim – 18, łódzkim – 17, lubuskim – 15, małopolskim – 13.⁴ Ludność ta skupiona jest w większości w gminie Puńsk

¹ Np.: S. Pawlak, *Ochrona mniejszości narodowych w Europie*, Warszawa 2001; G. Janusz, P. Bajda, *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000; G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011; J. Sozański, *Ochrona mniejszości w systemie uniwersalnym, europejskim i wspólnotowym*, Warszawa 2002; R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005; B. Banaszak i inni, *System ochrony praw człowieka*, Zakamycze 2003; B. Mikołajczyk, *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice 1996; P. Daranowski, *Prawa mniejszości w powszechnym prawie międzynarodowym*, [w:] *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*, red. D. Górecki, Toruń 2009, s. 29–68; K. Witkowska-Chrzczonek, *Sytuacja mniejszości narodowych w systemie Rady Europy i prawie Unii Europejskiej*, [w:] *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie...*, s. 71–100; J. Szmyt, *Konstytucyjna ochrona mniejszości narodowych w świetle zobowiązań międzynarodowych Polski*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, [Gdańsk] 1998, t. III, s. 63–78.

² Dz. U. z 1995 r. nr 15, poz. 71.

³ Monitor Polski, 2002, nr 31, poz. 491.

⁴ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Wydział Mniejszości Narodowych i Etnicznych, *Szczegółowa notatka*

(3335 – 74,88%). Ponadto większe jej skupiska to gmina Sejny (780 – 18,64%) i miasto Sejny (474 – 7,89%), a także w Suwałkach (326 – 0,47%) i gminie Szypłiszki (111 – 2,71%).⁵ Natomiast zdaniem niektórych przedstawicieli nauki według danych szacunkowych mniejszość litewska liczy około 20 000 osób.⁶

Konstytucja Polski⁷, oprócz generalnej zasady, że wszyscy są wobec prawa równi, i zakazu dyskryminacji „z jakiegokolwiek przyczyny” (art. 32 ust. 1 i 2) zawiera dwa artykuły bezpośrednio odnoszące się do praw mniejszości narodowych. W art. 27 Konstytucja, uznając język polski za urzędowy, zaznacza, że przepis ten „nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych”, a więc m.in. prawa do swobodnego posługiwania się językiem mniejszości w życiu prywatnym i publicznym, np. używania swoich imion i nazwisk w brzmieniu języka mniejszości. W świetle tego przepisu możliwe staje się używanie w stosunkach urzędowych, obok języka polskiego, także języka mniejszości, „nie określając jednocześnie statusu tego języka – czy ma to być język równorzędny urzędowemu językowi polskiemu, drugi język, czy też język pomocniczy?”⁸

Natomiast w art. 35 ust. 1 nałożony jest na państwo polskie obowiązek zapewnienia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych możliwości „zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury”.

W ust. 2 tego artykułu przyznane jest mniejszościom narodowym prawo do tworzenia własnych instytucji służących zachowaniu tożsamości narodowej.

Oprócz wskazanych powyżej artykułów, odnoszących się bezpośrednio do mniejszości narodowych, art. 13 zawiera zakaz tworzenia partii i innych organizacji, których program zakłada m.in. „nienawiść narodowościową”. Konstytucja zawiera także regulacje odnoszące się do wolności i praw obywatelskich, a tym samym także do osób należących do mniejszości narodowych, np.: art. 25, 31, 32, 53, 57, 58.

Pisząc o regulacjach konstytucyjnych odnoszących się do mniejszości narodowych, warto zauważyć, że art. 8 polskiej ustawy zasadniczej stanowi o bezpośrednim stosowaniu jej przepisów. Oznacza to, że także członkowie mniej-

na temat mniejszości litewskiej w Polsce oraz problemów sygnalizowanych przez organizacje tej mniejszości, Warszawa, 12 września 2012 r., s. 1.

⁵ G. Janusz, *op. cit.*, s. 135. Na potrzeby spisu narodowość zdefiniowano jako „deklarowaną (opartą na subiektywnym odczuciu) cechą indywidualną każdego człowieka, wyrażającą jego związek emocjonalny (uczuciowy), kulturowy lub genealogiczny (ze względu na pochodzenie rodziców) z określonym narodem”. *Ibidem*, s. 131.

⁶ S. Pawlak, *op. cit.*, s. 128; D. Szamel, *Litwini w Polsce*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, red. B. Berdyczowska, Warszawa 1998, s. 210.

⁷ Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483.

⁸ G. Janusz, *op. cit.*, s. 622.

szości narodowych mogą bronić swych praw, powołując się na normy w niej zawarte.⁹

Od chwili odzyskania przez Litwę niepodległości władze państwowe Polski i Litwy dostrzegły konieczność nawiązania bliższych stosunków. Doprowadziło to do podpisania w 1992 r. Deklaracji o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Litewską, a 26 kwietnia 1994 r. do zawarcia Traktatu między Republiką Litewską a Rzeczpospolitą Polską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy.

Sprawą niezmiernie ważną dla zachowania tożsamości narodowej jest możliwość pisania swego nazwiska w języku ojczystym. Prawo to jest zagwarantowane w art. 14 Traktatu (obywatele należący do mniejszości narodowych mają w szczególności prawo do m.in.: „używania swych imion i nazwisk w brzmieniu języka mniejszości narodowej; szczegółowe regulacje dotyczące pisowni imion i nazwisk zostaną określone w odrębnej umowie”) oraz w art. 11 ust. 1 Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych z 1 lutego 1995 r.¹⁰ „(każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do używania jego/jej nazwiska (patronimiku) i imion w języku mniejszości oraz ich oficjalnego uznania zgodnie z trybem przyjętym w ich ustawodawstwie)”.

W Polsce problem pisowni nazwisk i imion obywateli należących do mniejszości narodowych właściwie nie istnieje. Mogą oni w trybie administracyjnym zmieniać swe nazwiska na wersję zgodną z brzmieniem i pisownią ich języka ojczystego. Obecnie podstawę prawną stanowi ustawa z 17 października 2008 r. o zmianie imienia i nazwiska.¹¹ Zmiany pisowni imion i nazwisk można dokonać w Urzędzie Stanu Cywilnego właściwym dla miejsca zamieszkania. Prawo obywateli należących do mniejszości narodowych do pisowni nazwisk zgodnie z zasadami pisowni języka mniejszości zagwarantowane jest także w art. 7 ustawy z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.¹² Litwini w Polsce zgromadzili wiele ważnych dokumentów (np. paszport, prawo jazdy, dyplomy, akty własności, umowy najmu, ubezpieczeniowe, bankowe, dokumenty dotyczące zdrowia, działalności gospodarczej, politycznej, społecznej) – ich wymiana może okazać się więc dość uciążliwa. Być może dlatego w latach 1990–2000 dostosowało imiona i nazwiska do reguł języka litewskiego zaledwie 30 osób. Według organizacji litewskich w Polsce proble-

⁹ W literaturze wyrażony jest pogląd, że wysoki stopień nasycenia konstytucji litewskiej przepisami odsyłającymi do ustaw „nie tworzy warunków realizacji zasady jej bezpośredniego stosowania. Zasadniczo ograniczają one bowiem pole aktów stosowania prawa opartych bezpośrednio na podstawie przepisów konstytucji”. W. Kręcis, *Z problematyki gwarancji nadrzędności Konstytucji Republiki Litewskiej*, „Prawo i Polityka” [Lublin] 2009, nr 1, s. 27.

¹⁰ Dz. U. z 2002 r. nr 22, poz. 209.

¹¹ Dz. U. z 2008 r. nr 220, poz. 1414.

¹² Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141 z późn. zm.

mem może być pisownia nazwisk córek, bowiem w przeciwieństwie do prawa polskiego prawo litewskie przewiduje odrębną formę pisowni nazwisk kobiet niezamężnych. Dotychczas jednak Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji sygnału o zaistnieniu takiego problemu nie otrzymało.

Zagadnieniem wiążącym się z prawem mniejszości narodowych do pisania nazwisk w języku ojczystym jest ich prawo do posługiwania się tym językiem w instytucjach państwowych. Traktat w art. 14 stanowi, że litewscy Polacy i polscy Litwini mają prawo do „swobodnego posługiwania się językiem mniejszości w życiu prywatnym i publicznym”, natomiast w art. 15, że strony „rozważą dopuszczenie używania języków mniejszości narodowych przed swoimi urzędami, w szczególności w tych jednostkach administracyjno-terytorialnych, w których dużą część ludności stanowi mniejszość narodową, zapewnią mniejszościom narodowym dostęp do publicznych środków masowego przekazu”. Problematyka ta jest także uregulowana w art. 10 Konwencji Ramowej stanowiącej:

Strony zobowiązują się uznać prawo każdej osoby należącej do mniejszości narodowej swobodnie i nieskrępowanie, prywatnie i publicznie, ustnie i pisemnie używać języka swojej mniejszości [...] stworzyć warunki do używania języka mniejszości w obcowaniu w urzędach z władzami administracyjnymi.

Ponadto w jej art. 11 zawarta jest regulacja, że „[s]trony [...] usiłują też robić w języku mniejszości napisy tradycyjnych nazw miejscowości, ulic oraz innych nazw topograficznych”.

Posługiwanie się językiem mniejszości narodowej w życiu prywatnym i publicznym gwarantuje art. 8 ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Na podstawie tej ustawy członkowie mniejszości narodowej mogą używać przed organami gminy, obok języka polskiego, języka swej mniejszości jako języka pomocniczego. Język pomocniczy może być wszakże używany jedynie w tych gminach, gdzie liczba mieszkańców należących do mniejszości, której język ma być używany jako pomocniczy, jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby mieszkańców gminy i które zostały wpisane do Urzędowego Rejestru Gmin używających języka pomocniczego.

Wpisu do Urzędowego Rejestru dokonuje prowadzący go minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych na podstawie wniosku rady gminy. Dotychczas do Urzędowego Rejestru została wpisana gmina Puńsk z językiem litewskim jako pomocniczym. Możliwość używania języka litewskiego jako pomocniczego oznacza, że Litwini zamieszkali na obszarze gminy Puńsk mogą zwracać się do organów gminy w języku litewskim oraz uzyskiwać w nim odpowiedzi, jeżeli wyraźnie wystąpią z takim wnioskiem. Natomiast procedura odwoławcza odbywa się wyłącznie w języku urzędowym, czyli polskim.

Ponadto minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych prowadzi „rejestr gmin, na których obszarze używane są nazwy w języku mniejszości”. Wpisu do tego rejestru dokonuje on na wniosek rady gminy, na obszarze której nazwy te mają być używane, jeżeli na jej obszarze liczba mieszkańców należących do mniejszości jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby jej mieszkańców. Dodatkowe tradycyjne nazwy w języku mniejszości mogą być używane obok urzędowych nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych oraz nazw ulic ustalonych w języku polskim. Nazwy dodatkowe nie mogą jednak nawiązywać do nazw z lat 1933–1945 nadanych przez władze Trzeciej Rzeszy Niemieckiej lub Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Do omawianego rejestru została wpisana gmina Puńsk.

Koszty związane z wprowadzeniem i używaniem na obszarze gminy języka pomocniczego oraz koszty wynikające z wprowadzenia dodatkowych nazw w języku mniejszości ponosi budżet gminy. Jednak koszty związane z wymianą tablic informacyjnych, wynikające z ustalenia dodatkowej nazwy miejscowości lub obiektu fizjograficznego w języku mniejszości, ponosi budżet państwa.

W dniu 25 lutego 2009 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji zawarło porozumienie z gminą Puńsk dotyczące realizacji zadania polegającego na wymianie na obszarze tej gminy tablic informacyjnych zawierających dodatkowe nazwy miejscowości w języku litewskim. Na realizację tego zadania Gmina Puńsk otrzymała z tego Ministerstwa kwotę 85 554,29 zł. Niestety, w nocy z 21 na 22 sierpnia 2011 r. nieznani sprawcy zamalowali 28 tablic dwujęzycznych w 14 miejscowościach (na terenie Gminy Puńsk są łącznie 232 tablice dwujęzyczne w 30 miejscowościach) oraz dwa litewskie pomniki. Wobec nieujęcia sprawców nieznane są pobudki ich postępowania, w szczególności, czy był to czyn wyłącznie chuligański, podyktowany niechęcią do narodu litewskiego, czy też sprawcami kierowała chęć zrewanżowania się za usuwanie dwujęzycznych nazw ulic na Litwie. Po zdjęciu wszystkie tablice z dróg powiatowych zostały wyczyszczone przez władze powiatowe i przekazane wójtowi Gminy Puńsk, natomiast tablice z dróg gminnych wyczyściły władze gminne. Ostatecznie wszystkie tablice zostały przywrócone.¹³

Postulaty litewskie spełnia także rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 18 marca 2002 r. w sprawie wypadków, w których nazwom i tekstom w języku polskim mogą towarzyszyć wersje w przekładzie na język obcy.¹⁴ Rozporządzenie przewiduje m.in., że w miejscowościach, w których występują zwarte środowiska mniejszości narodowych lub etnicznych, nazwom i tekstom w języku polskim mogą towarzyszyć wersje w przekładzie na język mniejszości.

¹³ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 3.

¹⁴ Dz. U. z 2002 r. nr 37, poz. 349 z późn. zm.

W 2008 r. Litewskie Towarzystwo Św. Kazimierza wystąpiło do Rady Miasta Sejny z propozycją zmiany nazwy ulicy 22 Lipca na Antanasa Baranauskasa. W tym stanie rzeczy Rada Miasta skierowała do mieszkańców ulicy stosowną ankietę. Na 27 wypełnionych formularzy ankiet tylko w jednej respondent zgodził się na zmianę nazwy ulicy. W konsekwencji Rada Miasta zmiany nazwy ulicy nie dokonała. Przeciwko proponowanej nazwie wystąpił też burmistrz, podkreślając, że biskup używał swego imienia i nazwiska w polskiej wersji językowej – Antoni Baranowski.¹⁵

Ważnym czynnikiem zapewniającym Litwinom w Polsce utrzymanie zarówno odrębności językowej, jak i tożsamości narodowej jest szkolnictwo litewskie. Wspólna historia obu narodów różnie jest przedstawiana nie tylko w podręcznikach szkolnych.¹⁶ Aby zmienić tę sytuację, Ministerstwo Edukacji Narodowej RP oraz Ministerstwo Kultury i Oświaty RL zawarły 21 lutego 1992 r. porozumienie w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego, na podstawie którego została utworzona Dwustronna Komisja do spraw Badania Problematyki Nauczania Historii. Zadaniem tej Komisji jest wymiana informacji o nauczaniu historii i geografii w szkołach podstawowych oraz średnich Polski i Litwy, zapoznawanie jednej i drugiej strony z podręcznikami przeznaczonymi dla tych szkół oraz omawianie treści podręczników historii i geografii. Korzystne dla zwiększenia efektywności jej prac byłoby wprowadzenie zasady opiniowania podręczników już na etapie ich przygotowywania, co umożliwiłoby wprowadzenie do nich pewnych poprawek. Opiniowanie podręczników już wydrukowanych takiej możliwości jest pozbawione.¹⁷

Problematyka oświaty polskiej na Litwie i w litewskiej Polsce uregulowana została w Traktacie, którego art. 14 przyznaje prawo „do uczenia się języka swojej mniejszości narodowej i pobierania nauki w tym języku”. Ponadto art. 15 Traktatu stanowi, iż jego strony „zapewnią odpowiednie możliwości nauczania języka mniejszości narodowej i pobierania nauki w tym języku w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich”. Sprawy szkolnictwa mniejszości narodowych uregulowane są także w Konwencji Ramowej stanowiącej w art. 13 ust. 3: „Strony zobowiązują się popierać równy dostęp osób należących do mniejszości narodowych do oświaty na wszystkich poziomach” oraz w art. 14 ust. 1: „Strony zobowiązują się uznać prawo każdej osoby należącej do mniejszości narodowej do nauki jego/jej języka mniejszości” i w ust. 2: „W rejonach zamieszkałych tradycyjnie lub przez znaczącą liczbę osób należących do mniejszości narodowych,

¹⁵ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 10.

¹⁶ Przykładem „dziwnego” przedstawiania wydarzeń historycznych jest plan bitwy pod Grunwaldem eksponowany na zamku w Trokach. Otóż w legendzie tego planu zaznaczone są wojska krzyżackie, litewskie i sojusznicze (*sic!*).

¹⁷ D. Górecki, *Stanowisko Polsko-Litewskiej Grupy Parlamentarnej w sprawie podręczników historii*, „Kurier Wileński” z 17 maja 2007, s. 6.

o ile jest na to wystarczające zapotrzebowanie, Strony będą starać się zapewnić, na tyle, na ile to możliwe w ramach swoich systemów oświatowych, osobom należącym do tych mniejszości odpowiednie możliwości uczenia się języka mniejszości lub nauki w tym języku”.

W 1959 r. istniało u nas 5 szkół z litewskim językiem nauczania oraz liceum ogólnokształcące. Język litewski jako przedmiot wprowadzony był w 14 szkołach.¹⁸ Czterdzieści lat później, bo w 1999 r., mniejszość litewska w Polsce posiadała 18 placówek szkolnych, 809 uczniów i 30 nauczycieli.¹⁹ Szkoły z nauczaniem języka litewskiego zlokalizowane są w powiatach sejneńskim i suwalskim. W roku szkolnym 2010/2011 w szkołach prowadzących nauczanie w języku litewskim w 15 placówkach uczyło się 588 uczniów, a ponadto 74 uczniów korzystało z nauki języka litewskiego w szkołach z polskim językiem nauczania i w ramach międzyszkolnych zespołów nauczania. Również w dwu przedszkolach organizowana jest nauka języka litewskiego jako języka mniejszości lub zajęcia są prowadzone w tym języku. Z tego typu zajęć korzysta 104 wychowanków.²⁰

Podstawę prawną dla funkcjonowania w Polsce szkolnictwa mniejszości narodowych stanowi ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty.²¹ Nauka języka lub w języku mniejszości narodowej może odbywać się na wszystkich poziomach nauczania (w przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjach i liceach). Organizuje ją dyrektor placówki na wniosek rodziców, a w przypadku starszej młodzieży – samych uczniów. Przy tworzeniu klasy, w której będzie prowadzona nauka języka ojczystego, wystarczy 7 uczniów w szkołach podstawowych i gimnazjach oraz 14 uczniów w liceach.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 16 grudnia 2010 r. w sprawie sposobu podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego w roku 2011²² jednostki samorządu terytorialnego otrzymują subwencję na zadania oświatowe zwiększoną o 20% i 150% dla uczniów i szkół dla mniejszości narodowych. Subwencja zwiększona o 150% dotyczy szkół podstawowych, w których liczba uczniów korzystających z zajęć dla mniejszości narodowej nie przekracza 84, oraz gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, jeśli liczba ta nie przekracza 42 uczniów. Zwiększenie najpierw do 50% (od 2002 r.), a następnie do 100% (od 2005 r.) i 150% (od 2006 r.) dodatkowej subwencji dla małych szkół stanowi realizację postulatów mniejszości litewskiej.

¹⁸ A. Sław, *Litwini w Polsce*, „Nowe Drogi” 1959, nr 1, s. 163.

¹⁹ S. Pawlak, *op. cit.*, s. 141.

²⁰ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 9.

²¹ Dz. U. t.j. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późn. zm.

²² Dz. U. z 2010 r. nr 249, poz. 1659.

Ze względu na wiejski charakter osadnictwa litewskiego w Polsce istnienie małych szkół jest bardzo ważne z perspektywy tej mniejszości. Niezależnie od tego wobec postulatów zgłaszanych przez organizacje litewskiej mniejszości i władze gminy Puńsk Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji zaproponowały wprowadzenie dodatkowej wagi w wysokości 80% dla szkół prowadzących nauczanie w języku mniejszości narodowej i w dwu językach – języku mniejszości i języku polskim. A więc na uczniów nią objętych z tytułu nauczania w języku mniejszości przypadająby dodatkowa subwencja w wysokości 100% (w przypadku dużych szkół) lub 230% (w przypadku szkół małych). Zmiana ta ma być wprowadzona do budżetu państwa na rok 2013.²³

W dniu 16 stycznia 2002 r. Minister Edukacji Narodowej oraz Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji podpisali Strategię rozwoju oświaty mniejszości litewskiej w Polsce i przekazali ją premierowi. Pomimo nacisków ze strony niektórych władz samorządowych, aby zlikwidować część szkół z nauką języka litewskiego do roku 2005, a więc do uruchomienia Zespołu Szkół Litewskich „Żiburys” („Kaganek”) w Sejnach, administracja rządowa skutecznie blokowała te pomysły. Natomiast od roku 2005 dzieci ze szkół w mieście i gminie Sejny przechodziły do szkoły „Żiburys”.

Konsekwencją koncentracji oświaty litewskiej w Sejnach było zmniejszenie liczby uczniów uczących się języka litewskiego jako ojczystego w gminie i mieście Sejny. W tym samym czasie w gminie Puńsk liczba szkół z litewskim językiem nauczania pozostała na zbliżonym poziomie. Jediną zmianą była likwidacja w 2005 r. szkoły w Wojtokiemiach. Spowodowane to było tym, że w roku szkolnym 2004/2005 uczyło się w niej zaledwie 6 uczniów! Wszyscy oni znaleźli się w szkole z litewskim językiem nauczania w Puńsku.

Otwarty w 2005 r. w Sejnach Zespół Szkół Litewskich „Żiburys” („Kaganek”) wzniesiony został ze środków budżetowych Republiki Litewskiej. Obejmuje on przedszkole, szkołę podstawową i gimnazjum mające status szkół niepublicznych na prawach szkoły publicznej, a ich organem prowadzącym jest Fundacja im. Biskupa Antanasa Baranaskasa (Antoniego Baranowskiego) „Dom Litewski”. Szkoła ta otrzymuje środki w wysokości odpowiadającej finansowaniu szkoły publicznej z uwzględnieniem współczynnika zwiększającego subwencję o 150% w przeliczeniu na każdego ucznia.

W Polsce zarówno programy, jak i podręczniki do nauki języków mniejszości narodowych oraz historii i geografii kraju pochodzenia mniejszości opraco-

²³ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 6. Dokładnie reguluje to rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 20 grudnia 2012 r. w sprawie sposobu podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego w roku 2013, Dz. U. z 2012 r., poz. 1541.

wywane są przez nauczycieli ze środowisk poszczególnych mniejszości. Minister Edukacji Narodowej jedynie przygotowuje podstawę programową, według której opracowywane są programy i podręczniki szkolne, natomiast przygotowanie zestawu programów szkolnych jest zadaniem szkoły. Ministerstwo Edukacji Narodowej stymuluje aktywność środowiska szkolnego w zakresie przygotowywania programów i podręczników szkolnych, finansując ich opracowanie i publikowanie.²⁴

Podręczniki dla mniejszości narodowych finansowane są z budżetu państwa i przekazywane uczniom nieodpłatnie. Wszystkie więc koszty związane z przygotowaniem, opracowaniem, wydaniem i dystrybucją podręczników przeznaczonych dla uczniów z mniejszości narodowych finansuje Ministerstwo Edukacji Narodowej. W odniesieniu do mniejszości litewskiej partnerem Ministerstwa w tym zakresie jest wydawnictwo Aušra z Puńska. Ze względu na niskie nakłady tych podręczników koszty związane z procesem wydawniczym są wysokie. Od 2010 r. Ministerstwo Edukacji Narodowej proponuje wydawcom możliwość dopuszczenia do użytku szkolnego podręczników opracowanych w formie elektronicznej. Początkowo wzbudzało to obawy organizacji litewskich w Polsce. Ministerstwo poinformowało jednak Wspólnotę Litwinów w Polsce, że forma elektroniczna będzie przeniesieniem klasycznej książki do postaci cyfrowej i proces ten nie będzie przekreślać możliwości równoległego finansowania podręczników w wersji papierowej.²⁵ W 2010 r. wydawnictwo Aušra zgodziło się na publikację w wersji elektronicznej podręcznika *Historia Litwy dla szkoły podstawowej z elementami historii regionalnej* na portalu edukacyjnym „Scholaris”, stworzonym przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

Przykładem stanowiska władz polskich w stosunku do szkolnictwa mniejszości narodowych może być niewyrażenie zgody na propozycję likwidacji szkół litewskojęzycznych, zgłaszane przez organy samorządowe narodowości... litewskiej. Otóż w październiku 2009 r. wójt gminy Puńsk (Litwin) informował o zamiarze likwidacji szkoły litewskojęzycznej w Widugierach ze względu na zbyt wysokie koszty utrzymania. Ministerstwo przypomniało mu jednak, że likwidacja szkoły wymaga – zgodnie ze Strategią rozwoju oświaty mniejszości litewskiej w Polsce – wcześniejszych konsultacji z mieszkańcami, organizacjami litewskimi i stroną rządową, do których zresztą nie doszło.

W 2010 r. wójt gminy Puńsk poinformował publicznie o zamiarze likwidacji w 2011 r. szkoły polskojęzycznej w Smolanach i dwóch szkół litewskich w Widugierach i Przystawańcach. Rada Gminy 24 lutego 2011 r. podjęła uchwałę

²⁴ Uwagi do drugiej opinii dotyczącej Polski Komitetu Doradczego do spraw Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych, Warszawa, wrzesień 2009, pkt 24, www.msw.gov.pl/portel/pl/118/7494, II opinia dotycząca polskiego Komitetu Doradczego.

²⁵ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 8.

o likwidacji jedynie szkoły z polskim językiem nauczania. Natomiast likwidację szkół litewskojęzycznych wstrzymano ze względu na zapowiedź „wprowadzenia dodatkowej wagi w ramach subwencji, przeznaczonej dla szkół prowadzących nauczanie w języku mniejszości (warunek ten *de facto* spełniają w Polsce tylko szkoły litewskie).²⁶ Ponadto w 2012 r. gmina otrzymała od Republiki Litewskiej środki na utrzymanie tych placówek.

Ważną gwarancją niezakłóconego rozwoju mniejszości narodowych jest możliwość zwartego zamieszkiwania na określonych terenach. Wagę tego zagadnienia dostrzegli autorzy Traktatu, którego art. 15 stanowi:

Strony zobowiązują się, że powstrzymają się od jakichkolwiek działań mogących doprowadzić do asymilacji członków mniejszości narodowej wbrew ich woli oraz zgodnie ze standardami międzynarodowymi powstrzymają się od działań, które prowadziłyby do zmian narodowościowych na obszarach zamieszkałych przez mniejszości narodowe.

Natomiast art. 16 Konwencji Ramowej brzmi:

Strony powstrzymają się od czynności, które powodują zmiany składu narodowościowego na obszarach zamieszkałych przez mniejszości narodowe.

W Polsce problem zmiany struktury narodowościowej na obszarach zamieszkałych przez mniejszość litewską nie istnieje. Warto jednak przypomnieć, że na przełomie roku 1998 i 1999 doszło nawet do pogorszenia stosunków polsko-litewskich ze względu na umieszczenie w Puńsku polskiej strażnicy granicznej. Litwini podnosili, że obecność kilkudziesięciu żołnierzy może doprowadzić do zmian narodowościowych na tym obszarze. Obawiano się możliwości małżeństw młodych żołnierzy z litewskimi dziewczętami. Ostatecznie więc strażnica w Puńsku została zlikwidowana (dziś i tak by nie istniała, bowiem oba państwa wstąpiły do Unii Europejskiej).

Zgodnie z brzmieniem art. 14 Traktatu mniejszości narodowe „mają prawo uczestnictwa w życiu publicznym bezpośrednio lub za pośrednictwem swobodnie wybranych przedstawicieli na szczeblu władz państwowych i lokalnych oraz dopuszczenia do służby publicznej na równi z innymi obywatelami”.

Podobnie stanowi art. 4 ust. 2 Konwencji Ramowej:

Strony zobowiązują się do przyjęcia, tam gdzie to konieczne, odpowiednich środków w celu popierania, we wszystkich sferach życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego pełnej i rzeczywistej równości pomiędzy osobami należącymi do mniejszości narodowej a osobami należącymi do większości. W tym względzie wezmą pod uwagę specyficzne warunki osób należących do mniejszości narodowych.

²⁶ *Ibidem*, s. 10–11.

W celu ułatwienia mniejszościom narodowym udziału w życiu publicznym kodeks wyborczy stanowi, że w wyborach parlamentarnych 5% klauzula zaporowa nie ma zastosowania w stosunku do list wyborczych zgłaszanych przez mniejszości narodowe. Wprawdzie do tej pory Litwinom nie udało się wprowadzić swego przedstawiciela ani do Sejmu, ani do Senatu, to jednak przedstawiciele mniejszości litewskiej od 1990 r. zasiadają we władzach samorządowych. W wyborach 2010 r. uzyskali w Radzie Powiatu w Sejnach 3 mandaty (na 15 miejsc), w Radzie Gminy Puńsk – 14 (na 15 miejsc). Ponadto Litwini zasiadają w radach miasta (1) i gminy (4) Sejny. Gmina Puńsk osiąga najlepsze rezultaty w rolnictwie na Suwalszczyźnie. Prowadzi Puńskie Centrum Promocji i wydaje miesięcznik „Kupiec” („Perglis”) zawierający informacje o litewskich przepisach gospodarczych. Na terenie tej gminy działa wiele (ponad 20) firm handlowych rozwijających handel z Litwą. W Suwałkach istnieje Polsko-Litewska Izba Gospodarcza, utworzona z inicjatywy mniejszości litewskiej.²⁷

Ponadto w Polsce działa kilka litewskich organizacji. Najstarszą spośród nich i najważniejszą jest Stowarzyszenie Litwinów w Polsce (w latach 1956–1992 działało pod nazwą Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Litwinów w Polsce). Od 1990 r. istnieje Litewskie Towarzystwo św. Kazimierza, a od 1993 r. Wspólnota Litwinów w Polsce, będąca strukturą nadrzędną nad innymi organizacjami litewskimi w naszym kraju. Zadaniem Wspólnoty Litwinów jest reprezentowanie tej mniejszości wobec polskich władz państwowych oraz poza granicami Polski. Organizacja stara się o pozyskiwanie środków na prowadzenie działalności organizacji litewskich, czemu służy powołana w 1993 r. Fundacja Wspierania Działalności Litwinów w Polsce. Wspólnota utrzymuje kontakty ze Światową Wspólnotą Litwinów z siedzibą w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Od 1994 r. istnieje także Stowarzyszenie Młodzieży Litewskiej, a od 2002 r. działa Fundacja im. bpa Antanasa Baranuskasa (Antoniego Baranowskiego) „Dom Litewski”.

Niewątpliwie dla każdej mniejszości narodowej ogromne znaczenie ma możliwość kultywowania swej kultury i tradycji. Prawo to powinno łączyć się z możliwością posiadania własnych mediów. Znalazło to potwierdzenie w ustaleniach Traktatu, według którego Polacy zamieszkali na Litwie i Litwini w Polsce mają prawo „do swobodnego wyrażania, zachowania i rozwijania swej tożsamości narodowej, kulturowej, językowej i religijnej bez jakiegokolwiek dyskryminacji i przy zachowaniu pełnej równości wobec prawa” (art. 13 ust. 2); „posiadania własnych środków masowego przekazu” (art. 14); dostępu „do publicznych środków masowego przekazu” (art. 15).

Natomiast analogiczne regulacje w Konwencji Ramowej przedstawiają się następująco:

²⁷ S. Pawlak, *op. cit.*, s. 129.

[art. 15 ust. 1] Strony zobowiązują się wspierać tworzenie warunków koniecznych do utrzymywania i rozwijania przez osoby należące do mniejszości narodowych ich kultury, jak również zachowania zasadniczych elementów ich tożsamości, to jest ich religii, języka, tradycji i dziedzictwa kulturowego. [Ust. 2] Bez uszczerbku dla środków podejmowanych stosownie do ich generalnej polityki integracyjnej, Strony powstrzymają się od działań lub praktyk mających na celu asymilację osób należących do mniejszości narodowych wbrew ich woli i będą chronić te osoby przed jakimkolwiek działaniem mającym na celu taką asymilację.

Na działalność kulturalną i wydawniczą mniejszości litewskiej z budżetu państwa przekazywane są znaczne środki, np.: w 2002 r. – 422 000 zł, 2003 r. – 434 000 zł, 2004 r. – 470 000 zł, 2005 r. – 472 600 zł, a w 2012 r. – 787 686 zł. Ze środków tych finansowane są m.in.: Festiwal Teatrów Dziecięcych w Sejnach, jarmark folklorystyczny, Festiwal Mniejszości Narodowych, zlot Litwinów. W dniu 22 maja 2004 r. otwarto w Puńsku „Dom Kultury Litewskiej”. Budowa tego ośrodka była wspólnym polsko-litewskim przedsięwzięciem, dla którego w latach 1990–2003 dotacja rządu polskiego wyniosła 2 609 000 zł, rządu litewskiego zaś 2 535 638 zł.²⁸

Dzięki dotacjom z budżetu państwa Litwini w Polsce mogą wydawać dwutygodnik „Aušra”, miesięcznik dla dzieci „Aušrele” i kwartalnik „Šaltinis”. Ponadto ukazuje się kwartalnik „Suvalkietis”. Na wydawanie 36 tytułów czasopism mniejszości narodowych w 2010 r. przewidziano kwotę 3 714 520 zł, w tym wymienione pisma litewskie.²⁹ Niepowodzeniem natomiast zakończyła się próba wydawania pisma „Lituanica”, które miało być polskojęzycznym czasopismem mniejszości litewskiej. Inicjatywa upadła w 1993 r. po wydaniu drugiego numeru.³⁰

Poza prasą mniejszość litewska posiada też niezbędny dostęp do innych mediów publicznych. W rozgłośni Polskiego Radia w Białymstoku nadawane są w języku litewskim trzy razy w tygodniu (niedziela, wtorek, czwartek) dwudziestominutowe audycje (*Litewski magazyn radiowy*). Również Regionalny Ośrodek Telewizji w Białymstoku trzy razy w miesiącu emituje program w języku litewskim *Panorama litewska*, poświęcony społeczności litewskiej w Polsce. W ostatnim czasie odbiór tego programu był przejściowo utrudniony. Spowodowane to było postępującym procesem cyfryzacji Telewizji Polskiej. Jednak od 1 czerwca 2012 r. mieszkańcy gmin zamieszkałych przez Litwinów odzyskali dostęp do białostockiego ośrodka Telewizji Polskiej SA, a wśród nich – *Panoramy litewskiej*.

Również istotne znaczenie dla zachowania tożsamości mniejszości narodowej ma zagwarantowane w Traktacie zobowiązanie stron „do zachowania i objęcia ochroną prawną oraz utrzymania zgodnego z prawem międzynarodowym i zwy-

²⁸ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 2 i 3; Wydział Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych. MSWiA, *Notatka na temat mniejszości litewskiej w Polsce*, Warszawa, 2 stycznia 2006, s. 2 i 3.

²⁹ G. Janusz, *op. cit.*, s. 672.

³⁰ D. Szamel, *op. cit.*, s. 215.

czajami narodowymi i religijnymi, wojskowych i cywilnych cmentarzy, grobów, miejsc pochówku wraz z pomnikami oraz innych miejsc i obiektów pamięci” (art. 23 ust. 1).

Jeżeli chodzi o chronienie miejsc pamięci mniejszości litewskiej w Polsce, to na ogół odbywa się to bezkonfliktowo. W Pszczelniku w województwie lubuskim znajduje się pomnik lotników litewskich Steponasa Dariusa i Stasysa Gierenasa, którzy po przeleceniu przez Atlantyk zginęli tam w katastrofie lotniczej w 1933 r. W rocznicę tej tragedii co roku w lipcu organizowany jest w Pszczelniku zlot Litwinów z różnych części kraju.³¹

Można jednak wskazać też na problemy (które udało się jednak rozwiązać), związane z budową pomnika żołnierzy litewskich w Berżnikach. Na tamtejszym cmentarzu parafialnym w 2002 r. odbudowano kwaterę żołnierzy polskich poległych w bitwie niemeńskiej (1920 r.). Na tym cmentarzu z inicjatywy mniejszości litewskiej, bez konsultacji z miejscowymi władzami, po 1990 r. urządzono 7 symbolicznych grobów żołnierzy litewskich. Nie ma jednak żadnych dokumentów potwierdzających fakt ich pochówku w tym miejscu (według społeczności lokalnej są oni pochowani w zupełnie innym miejscu cmentarza lub wręcz poza jego obrębem). Po odbudowie kwatery żołnierzy polskich Litwini wystąpili z projektem urządzenia kwatery litewskiej z pięciometrowym pomnikiem, co nie zyskało akceptacji ani Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, ani Urzędu Gminy w Sejnach i Parafii Rzymskokatolickiej. Litwini przedstawili więc nowy projekt, który zyskał akceptację zainteresowanych stron, a wojewoda podlaski 8 sierpnia 2005 r. wyraził zgodę na jego realizację. Wkrótce jednak prace zostały przerwane, ponieważ proboszcz zauważył, że realizowany projekt znacznie różni się od zatwierdzonego. Wobec takiej sytuacji Litwini zgodzili się na realizację projektu zatwierdzonego. Prace jednak zostały ponownie przerwane, co spowodowane było tym, że stowarzyszenie „Rodzina Ponarska” w kwaterze sąsiadującej odsłoniło trzymetrowy obelisk upamiętniający Polaków pomordowanych w Ponarach (koło Wilna). Obelisk jest uzupełnieniem metalowego krzyża (z 2004 r.) z napisem: „Ponary 1941–1944”. Po rozmowach delegacji litewskiej z przedstawicielami wojewody podlaskiego i proboszczem prace zostały wznowione i pomyślnie zakończone. W 2011 r. sytuację zmąciło postawienie przez proboszcza tablicy z napisem:

Upamiętniamy miejsce spoczynku Żołnierzy litewskich, którzy wkroczyli u boku Armii Czerwonej w 1920 roku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Proboszcz.³²

Osoby należące do litewskiej mniejszości narodowej mogą: używać swoich nazwisk w brzmieniu języka litewskiego; posługiwać się językiem ojczystym

³¹ D. Szamel, *op. cit.*, s. 217.

³² Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji..., s. 9 i 10.

jako językiem pomocniczym przed organami gminy, w której stanowią co najmniej 20% ogólnej liczby mieszkańców; mogą też w takich gminach umieszczać dwujęzyczne nazwy miejscowości, ulic i obiektów fizjograficznych. Poza tym dysponują własnym szkolnictwem (przedszkola, szkoły podstawowe, gimnazja i liceum), na które uzyskują środki materialne z uwzględnieniem współczynnika zwiększającego subwencję o 150% na każdego ucznia, podręczniki dla nich finansowane są z budżetu państwa i przekazywane uczniom nieodpłatnie; mają swych przedstawicieli w organach stanowiących i wykonawczych samorządu terytorialnego, a kodeks wyborczy zwalnia listy mniejszości narodowych z 5% klauzuli zaporowej; skupiają się w kilku własnych organizacjach; dysponują własną prasą wspieraną dotacjami z budżetu państwa, a rozgłośnia Polskiego Radia w Białymstoku oraz tamtejszy Regionalny Ośrodek Telewizji emitują także audycje w języku litewskim; upamiętnianie miejsc pamięci litewskiej mniejszości odbywa się bezkonfliktowo, a władze państwowe i lokalne powstrzymują się przed działaniami mogącymi doprowadzić do zmian narodowościowych na obszarach zamieszkałych przez mniejszość litewską.

Analiza materiału normatywnego i praktyki pozwala stwierdzić, że zarówno obowiązujące w Polsce regulacje prawne dotyczące mniejszości narodowych, jak i polityka władz państwowych i samorządowych zapewniają Litwinom dobre warunki do zachowania ich kultury, tożsamości narodowej i rozwoju gospodarczego oraz zabezpieczają mniejszość litewską przed asymilacją.

SUMMARY

From the moment of regaining independence by Lithuania, the Polish and Lithuanian state authorities felt the need to establish closer relations. This led to signing the Treaty between the Republic of Lithuania and the Polish Republic on friendly relations and neighborly cooperation in Vilnius on 26th April 1994. The article discusses its implementation by the Polish authorities (and the laws guaranteed for the Lithuanians, among others: the spelling of names and use of their mother tongue in public life; own education, access to public media).

Analysis of normative material and practice shows that both the existing legal regulations in Poland regarding national minorities and policies of the state and local authorities, provide good conditions for the preservation of Lithuanians culture, their national identity and economic development as well as protect the Lithuanian minority against assimilation.